

## KROONIKA

### VORMSI – KULTUURISAAR!

Aimur Joandi

Sellise nime all peeti tänavu 28.–30. juulil Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi ja Vormsi vallavalitsuse ühis-konverents. Allpool esitatud ajakava annab tunnistust, et tööpäevad olid pingelised: ettekanded Vormsi seltsimajas vaheldusid väljasõitude ja jalgsirännakutega.

Kuna 29. juulil tähistati saarel olevipäeva, Norra kuninga Olav II Haraldssoni surma-aastapäeva, oli seal palju külalisi, enamik rootslasi. Kirik ja kõrts olid õhtuti rahvast täis.

#### Neljapäev 28. juuli

- Avamine. *Arvo Leola, APS-i president.*
- Vormsi asustamine rootslaste poolt. *Jorma Friberg, Rannarootsi muuseum, kuraator.*
- Vormsi rootslaste elust enne sõda ja sõja ajal, ema meenutuste põhjal. *Toivo Tomingas, Haapsalu.*
- Rannarootslaste eestvõitleja Hans Pöhl (1876–1930). *Sven Salin, Eestirootsi kultuurinõukogu aseesimees.*
- Stendiettekanded:
- Vene õigeusk Vormsi rootslaste seas 1886–1944. *Jaanus Plaat, Eesti Kunstiakadeemia professor.*
- Vormsi pärandkooslused. *Kadri Tali, Eesti Maaülikooli vanemteadur.*
- Matk Rumpo säärel. *Teejuht keskkonnaspetsialist Elle Puurmann.*
- Vormsi talumuuseumi külastus.
- Öökonsert kirikus: J. S. Bach, F. Chopin, S. Kullerkupp.
- Mälestusjumalateenistus ja küünalde asetamine kalmistul.

#### Reede 29. juuli

- Vormsi elu ja käekäik täna ning väljavaated. *Urmas Pau, Vormsi vallavanem.*
- Mälestushetked Spuhl-Rotalia ja Konstantin Kreegi kalmul Hullos, koolimaja taga männisalus.
- Lihaveiste kasvatamisest. *Aigar Suurmaa, loomakasvatuse eriteadlane lihaveiste alal.*
- Loodusõpe Vormsil ja Vormsi Aabitsad. *Jana Kokk, Vormsi lasteaia õpetaja-juhataja.*
- Vormsi põllumajandus nõukogude perioodil. *Helgi Maurer, kauaaegne Vormsi agronoom.*
- Vormsi loomakasvatust 2010. *Ege Kanarbik, ettevõtja.*

- Vormsi maaelu toetavad keskkonnaprojektid. *Elle Puurmann.*
- Jaan Spuhl-Rotalia elust ja tegevusest. *Aimur Joandi, agronoom.*
- Väljasõit saare lääne ja põhjapoolsesse ossa. *Teejuht õpetatud agronoomi haridusega vormsilane Ene Sarapuu.*

#### Laupäeval 30. juulil

- Vormsi kirik läbi aegade. *Ants Rajando, Vormsi koguduse diakon ja arhitekt.*
- Põllumajandustootmise olukord Vormsil. *Rein Lil-lak, Eesti Maaviiljeluse Instituudi direktor.*
- Arutelu ja läbirääkimised ning konverentsi lõpetamine.

APS-i esindus tegi Vormsi teekonnal mõned sissepõiked ka huvitavatesse paikadesse mandril: Mahtra talurahva-muuseum, Eeru talupojakõrts, Põllumajanduspark Kuusikul, Rannarootsi muuseum, Haapsalu Läänemaa muuseum, Ilmar Jõesoo eraraamatukogu (15,000 köidet), Kehtna park.



Reisigrupp koos vastuvõtjatega Põllumajanduspargis Kuusikul

Loodetavasti õnnestub avaldada Vormsi kogumikuna kõik ühiskonverentsi ettekannete materjalid. Nendest kolm, laiemale lugejaskonnale huvipakkuvat, on esitatud lühendatud kujul ka käesolevas kroonikas.

## Vormsi maakasutusest

Ene Sarapuu

Vormsi saare pindala on ligikaudu 9,300 ha. Mulla tekke protsess on kestnud seal suhteliselt lühikest aega, mõni tuhat aastat. Vormsi kuulub tüüpiliste kamar-karbonaatmuldade (rähkmuldade) ja soostunud muldade valdkonda. Need rähkmullad sisaldavad rohkesti paetükke, kruusa ja munakaid, on kõige koreserikamad, kivisemad ja kõige madalama viljakusega mullad Eestis.

Suulise rahvapärимuse järgi on Vormsi koosnenud kolmest saarest, mille vahelt oli võimalik paadiga läbi sõita. Saare merest kerkimise protsess kestab väga aeglaselt ka praegu. Vormsilaste arv sajandite jooksul on olnud väga erinev. Sõjad, katkud, väljarändamised ja põgenemised on korduvalt harvendanud Vormsi asustust, uued sisseandajad on toonud rahvale jällegi täien-dust. On tulnud Rootsist, Soomest, Hiiumaalt, tulid ka eestlased. Vormsilaste arv 1934. aastal oli 2,547. Rahvastiku tihedus oli tollal 27 elanikku ühe km<sup>2</sup> kohta, Vormsi oli seega üks tihedamini asustatud paiku Eestis.

Siilupõllundus. Põld, kuigi vaid ca 18 % saare üld-pinnast, oli vormsilaste peamine toitja. Haritavat maad oli vähe, seetõttu olid Vormsi talud väikesed. Pooled taludest olid 20 ha ja väiksemad. Üks viiendik oli üle 30 ha ja umbes üks kolmandik oli 20–30 ha. Teravilja oli napilt, sest jaanipäevaevaelne kuiv tegi tihti suvi-viljadele kurja. Kasvatati palju hea kvaliteediga kartu-leid, mida müüdi Rootsi ja Soome.

Põllul valitses nn nõõrimaa süsteem – maa oli jaotatud kitsasteks nõõrsirgeteks põldudeks. Põllu pikkus võis ulatuda kilomeetrini, laius oli aga 10–15 meetrit. Jagamisel oli püütud igale talule anda samaväärse vilja-kusega maad, sellest ka põllu siilutamise. Kogu põld oli piiratud taraga. Et vormsilane omas vähe põldu, tuli seda hästi harida ja hooldada. Umbrohutõrje oli püüdlik ja tõhus. Must kesa oli tõesti must, sest kevadel künti seda adraga ja suvel hariti korduvalt äkkega. Kasutusel oli kolmeväljasüsteem: talivil, kevad- ja suvivil, kartul. Sellest raamist ei võinud ükski peremees end välja murda.

Kuna põld oli jaotatud võrdselt, võis arvata, et kõik talud ühe küla piires olid ühesuurused. Nii see siiski ei olnud. Mõned suurendasid oma põldu sellega, et tegid metsast alet. Selliseid põllulappe kutsuti 'seve' ja seal kasvatati kanepit, lina, ube ja hernest. Kapsaid kasvatati küla ühises kapsaaias. See asus tavaliselt külas niiskes kohas ja igal talul olid seal oma kapsapeenrad. Kui oli võimalik, rajati kapsaaed küla keskele.

Vormsi külad uppusid rohelusse: saared ja kased, pihlakad, toomingad, sirelid, palju ka õunapuid. Paljud õunapuudest olid küll vähese väärtusega, kuid siiski oli õunu, mis läksid ekspordiks. Sortide nimed olid aastatega ununenud, kuid teati Rootsi õunasorti 'Åkerö'. Pirnipuid kasvas Vormsil vähe, kuid kirsse, ploome ja kreeke leidis kõikjal.

Heinamaad olid samuti jagatud tükkideks ja taraga piiratud. Tükk oli tavaliselt kuus niidukaart lai ja kuni kilomeeter pikk. Põldude piirid olid sügavate vagudega

ja piirikividega tähistatud, heinamaade piiride leidmine oli raskem. Piiritülisid Vormsil siiski ei esinenud.

Korralikke karjamaid oli Vormsil vähe. Üksikutel küladel olid taraga piiratud maad, kuhu võis loomad sööma lasta. Külatänav, mets, mereäärsed alad ja ühis-maad olid karja peamised söögikohad. Lüpsilehmad toodi igal õhtul koju ja neile anti lisa-sööta. Noorkari ja lambad võisid kogu suve oma tahtmist mööda metsas hulkuda. Hilissügisel võis tihti metsas kohata inimesi, kes otsisid oma mullikaid ja lambaid. Riigimetsas, kus alustati uute kultuuride rajamist, tegi selline karjatamine suurt kahju.

Kui hein tehtud ja ädal kasvama oli hakanud, saadeti lüpsilehmad heinamaale. Sellega lehmade piimaand suurenes ja tekkis isegi piima ülejääk. Seda kasutas ära keegi ettevõtlik mees ja asutas kolmekümnendate keskel meierei. Esimesel aastal olid kõik taludes rõõmsad lisa-sissetuleku üle, kuid varsti puhkes tüli, kuna perenaised proovisid üha rohkem piima meiereisse viia, et raha teenida. Mehed, kes olid harjunud tarvitama palju piima, eriti suvel, ei leppinud lõssiga. Lõpuks oli meier sunni-tud oma ettevõtte sulgema.

Kuigi vormsilane niitis hoolega oma heinamaad, 'käis vikatiga üle' nii võsa, teepeenrad kui kraavikaldad, kollitas teda ikkagi heinavähesus. Seetõttu oli Vormsil talu kari väike. Rohkem kui pooltel taludest oli 2–3 lehma. Sigu kasvatati ikka kaks, üks oma tarbeks ja teine müügiks. Liha viidi Haapsallu lihunikele või suitsutati ja müüdi vahemeestele, kes viisid selle Rootsi või Soome. Eksport oli siiski väga väike.

Lambakasvatus oli vormsilaste karjakasvatuse tähtis osa. Leidus ju Vormsil palju kadakasi karjamaid, kus ainult lambad leidsid endale toitu. Lambaheinale tehti lisaks lehiseid. Kodus kedratud villasest lõngast kodusid naised kindaid, sokke ja sukki. Neid pakuti Haapsalu tänavatel müügiks. Okaspuumetsa oli Vormsil piisavalt, kuid saare idaosa oli metsavaene. Mets oli jaotatud nagu põldki ja ühel talul võis olla mitu metsatükki. Kitsad sihid eraldasid neid. Mitmes külas olid saekaatrid, kus valmistati ette puidust ehitus-materjal. Metsa mandrilt ei toodud. Segametsa esines Vormsis vähe. Okaspuumetsast raiuti kõik lehtpuud välja, heinamaalt aga kõik okaspuud.

Vormsi naine oli peamine põlluharija. Suvi läbi ta kas kündis või äestas. Kuni Esimese maailmasõjani künti härgadega, äestati aga hobustega. Pärast sõda kasutati põllutöödel ainult hobuseid.

Kuni Teise maailmasõjani olid Vormsi elanikud peamiselt rootslased. Idast tulevat ohtu kartes põgenes enamik neist ja talud jäid tühjaks. Tühjaks jäänud küladesse asusid elama peamiselt sõjapõgenikud üle kogu endise Nõukogude Liidu. Kolhoosikord ja hoolimatus võõra vara suhtes muutsid mitmed sõjast puutumata jäänud külad varemteks.

Kolhoosikorra tulekuga loodi saarel algul palju väikesi kolhoose, igas külas oma. Põldu hariti alguses endistest elanikest jäänud traditsioonide ja korra järgi. See hakkas aga kiiresti muutuma. Kadusid piirikraavid ja -märgid, harima hakati suuremate põllutükkidena. Kolhoosikorra edenedes moodustati saarel lõpuks üks suurem sovhoos ja kalurikolhoos.

Vormsi sovhoos. 1972. aastal likvideeriti kalurikolhoos ja Vormsist sai üks suur Vormsi sovhoos, metsa majandamiseks oli moodustatud Vormsi metskond. Maakasutuseks oli kogu saar jaotatud sovhoosi ja metskonna vahel kaheks. Kuni 1982. aastani tegeles põlluharimise ja karjakasvatusega saarel Vormsi sovhoos. 1981. aastal oli sovhoosi kogu maakasutus 4,929 hektarit. Loomi oli sovhoosil järgmiselt: veiseid kokku 840, neist 274 lüpsilehma, lambaid 429, sigu 14 ja hobuseid 9.

1982. aastal liideti Vormsi sovhoos K/K Lääne Kaluriga. Kuna kolhoos tervikuna oli paremal järjel kui sovhoos, oli võimalik rohkem investeerida ka põllumajanduse arendamisse.

1988. aastal oli kolhoosi maakasutus suurenenud ja moodustas nüüd 5,819 hektarit. Suurenemine oli toimunud, kui metskonnalt saadi sovhoosi liitmisel kolhoosiga metsamaad juurde. Samuti oli tehtud maaparandust ja massiivistatud põldusid. Siiani olid paljud kiviaiad alles olnud, põllud olid tükeldatud ning suurte traktoritega oli maaharimine raske.

Vormsil tehti peamiselt kultuurtehnikat ja lahtist kraavitust, sest dreanaži rajamine ei olnud võimalik.

Kui võrrelda eelnevaid perioode ja kolhoosiaega, siis ei ole maakasutuses Vormsi saarel väga suuri muutusi toimunud. Vahekord põllumaa ja metsamaa vahel on jäänud üpris püsivaks. Kolhooside lagunemise ja uustalude rajamisega toimus ka Vormsi maakasutuses tugev muutus. Tekkis palju põllumaad, mis jäi omanikuta, maa hakkas kasvama võsasse ja lorkas umbrohi.

Järjest rohkem endisi omanikke sai oma maad tagasi, kuid nad ei ela Vormsil ega tegele maaharimisega. Pärast kolhoosikorra lõppu moodustati saarel üks põllumajandusühistu, kus peeti ca 100 veist. Lisaks moodustati mõned uustalud, kus loomade arv oli väga väike. Lagunes Vormsi metskond, tänaseks on jäänud RMK-le ca 400 hektarit metsa.

Praeguseks on maade tagastamine Vormsi saarel suures osas lõppenud. Valdav osa saarest kuulub endistele omanikele – rannarootslastele. Rahvaarv saarel on kasvanud ja uuesti on ausse tõusnud loomapidamine, sellele aitavad kaasa erinevad toetused. Tänapäevane ja endine kogukond on saavutanud positiivsed kokkulepped maa kasutamiseks.

Loo arvuliste andmete koostamiseks on kasutatud omaaegse Haapsalu rajooni Agrotööstuskoondise arhiivi (Lindström, 1982).

## Tere tulemast ussisaarele!

Toivo Tomingas

Raske on arvata, millest tuleneb saare niisugune nimi, kuid rootslaste Ormsö (loe: Urmsö) ja sakslaste Worms vihjavad ometi sellele, et madusid on seal läbi aegade üsna rohkesti elanud.

Kui kirjanik Juhan Paju umbes 30 aastat tagasi saarele Hosby (loe: Huusbi) külla suvekodu krundi sai, lu-

bas ta panna kohale nime selle elusolendi järgi, kes esimesena vastu tuleb. Juhani suvekodu sai nimeks Nastiku. Võimalik, et viikingid lähtusid samast loogikast.

Ettekande teema on periood Vormsi rahva ajaloos XX sajandi I poolel ja kuna minu mälestused algavad sajandi II poolest, siis toetun oma jutus valdavalt sellele, mida olen kuulnud eakalt emalt, põliselt vormsirootslaselt.

Et minu vanemate ja vanavanemate elu oli vormsilastele väga tüüpiline, võib kirjeldust nende eluloost laiendada kogu saarele, misjuures saab sealsest elust-olust üsna tõepärase pildi.

Minu vanaisa Hans Öman sündis 1885. a tüüpilise talupere lasterikkasse perekonda, kus isa oli kalur, ema ja lapsed tegid põllutöid ning kasvasid kariloomi. Sama eeloo saab rääkida ka vanaemast, kelle sünniaeg oli samuti 1885 ja neiupeelvenimeks Notman. Noored leidsid teineteist arvatavasti 1912. a paiku ja asusid oma elu Norby külas sisse seadma, sest seal elas Hansu vanaema, kelle talust pojapojale natuke maad eraldati.

Tsaaririik jagas Hosbys sealse karjamõisa maadest umbes 100 ha Vene-Jaapani sõja veteranidele, moodustades 20 uut talu, esialgsete nimedega Soldatitükid numbritega 1–20.

Soldatitükist number 10 sai Hansase talu. Perre sündis lapsi juurde, hariti maad, põllurammu saamiseks peeti veiseid rohkemgi, kui piima pärast vaja olnuks. Nii tegid kõik teisedki talud. Ka lambakari oli igas talus kohustuslik. Lammas kui tarbeloom kõlbas ju kõigeiks – vill lõngaks, nahk kasukaks, rasv küünaldeks, liha patta, pabulad põllule!

Põllurammu pakkus mingil määral ka meri. Selle teema lõpetuseks tooksin siinkohal välja ühe Vormsilt pärit vanasõna: 'Koera sitt pole sõnnik ja kaasavara pole varandus!'

See pisut jämedakoeline tõdemus tundub esmalt mitte väga õiglane, kuid Vormsi taluperedes oli tihti palju lapsi. Ja kui perest oli mitu tüdruku mehele panna, siis tõepoolest, mis varandus see kaasavara ikka olla sai.

Elus kala, küttepuid, kartulid, vili ja sealihad – need olidki põhilised kaubad, mida Vormsi eksportis. Eesti Vabariigi ajal oli saarel õige mitu kaljas-purjekat. Tavaliselt rannakülade meeste enda ehitatud ja vahel lausa ühe pere meeskonnaga.

Mida mere tagant vastu toodi? Kahe sõja vahel oli saarel üks suur mood jalgratas. Kahtlemata oli igas majas vikatite-kirveste teritamiseks suur Gotlandi käi. Rootsist oli pärit ka naiste rahvarõivais kohustuslik sinise-valgekirju siniste klaasnööpidega pluus igapäevase riietusesemena. Eks põllutööriistad, tööstuskaubad laiemalt üldse olidki imporditud Läänemere teiselt kaldalt.

Vormsi meestel tekkis aeg-ajalt võõrastes randades ka keelelisi arusaamatusi.

Näiteks on teada juhust, kui laevamees teatas Stockholmist kai serval seisvale prouale, et lastiks on 'tofflor'. Proua lõi käsi kokku ja küsis, kuhu küll panna terve koorem tuhvleid.

Nõks oli selles, et Vormsi keeles oli 'tuflar' kartulid – tuletis saksa *kartoffel*'ist. Rootsi keeles kannab kartul nime *potatis*, sarnaselt inglise keelega.

Huvitava tähelepanekuna peab märkima, et Vormsil kasvatati Rootsi päritolu õuna- ja pirnisorte.

Kuidas olid suhted Eesti Vabariigiga? Head. Kuigi Vormsi on 'meretagune asi', kus kehtiv riigikord ja seadus pole tegelikult kunagi 100% kehtinud, võib tuua mõned head näited.

Vabadussõjast võtsid osa ka paljud Vormsi mehed. Kolm neist langes ja Vormsi kogukond püstitas neile Hullole kiriku värava vastu mälestusmärgi, mis on oma tagasihoidlikus vormis püsti siiani.

Vormsiki oli riigikeel eesti keel, kuid kogu igapäevane asjaajamine toimus kohalikus murrakus. Muuseas, kui ma kuulan Vikerraadiost kihnu- või mulgikeelseid uudiseid, mõtlen alatasa, et Vormsil kõneldud keel oli kaugelt rohkem omaette keel. Riigirootslane ei saanud sellest niigi palju aru kui keskmine eestlane soomlasest. Vahe neil kahel rootsi keelel on umbes nagu taani keelel riigirootsiga. Edumeelsemad vormsirootslased õppisid eesti keele ära ja ajasid kohtutes, notari juures, igasugustes riigiametites asju iseenda ja teistegi eest. Vajadusel tõlgina. Riik omalt poolt ehitas kolmekümnendail saarele uue koolimaja, meierei, leivatööstuse, haigla, postkontori jne.

Rootsikeelse rahvaülikooli ja kogu rannarootslaste kultuurilise liikumise eesotsas oli Hans Pöhl. Päritolult noarootslane, kujunes temast rahvajuht, kelle koht oma rahva seas on vabalt võrreldav näiteks C. R. Jakobsoniga.

Kui nüüd lõpetuseks küsida, kuhu siis kogu see rahvakild kadus, on vastuseks üks sõna. Sõda. Teine maailmasõda algas rannarootslastele niisama traagiliselt kui poolakaile. Nõukogude Liidu ultimatiivne tegevus võttis rahvalt nende kodud, kuhu rajati kurikuulsad baasid. Siit käis sõjarinne üle nii minnes kui tülles. Ja enamik, kes olid juba korra nõukogude võimu näinud, ei jäänud seda uuesti ootama. Ei saa öelda, et sakslased oleksid lasknud heal meelel rootslastel iidsele kodumaale tagasi asuda, kuid Rootsi armee major Carl Mothander on väga huvitavalt ja detailselt kirjeldanud oma diplomaatilisi pingutusi, et seda saavutada.

## Vormsi asustamisest rootslaste poolt

Jorma Friberg, Rannarootsi muuseumi kuraator

Millal ja mis tingimustel rootslased toonase Eesti rannikut ja saari asustama hakkasid, on juba alates 19. sajandi keskelt kuni tänase päevani ajaloolastele ja uurijatele suurt huvi pakkunud. Läbi on uuritud kõik teadaolevad dokumendid ja kirikuarhiivid. Kuna ajaloolisi dokumente nende sündmuste kohta väga palju pole säilinud, on praegu keeruline tõest tervikpilti rekonstrueerida. Dokumentaalse materjali puudusel on aja jooksul palju teooriaid tekkinud, üks markantsemad on T. E. Karsteni teooria 1939. aastast, kui ta arvab Eestis elavaid rootslasi kuuluvat vana-germaanlaste hõimu, kes suure rahvasterände ajal siia elama on asunud ja kelle soome-ugrilased hiljem rannikule ja saartele tõrjunud on (Karsten, 1939).

Samuti olid levinud tõekspidamised, et asustamine toimus juba varasel viikingiajal. Aja jooksul käidi kordamööda üksteist röövimas, nii skandinaavlased Eestis kui eestlased Skandinaavias. Russwurm arvab, et rootslaste kolonisatsioon sai aset leida kohe pärast eesti paganate, saarlaste Sigtuna hävitamist 1188. aastal. Spuhl väidab aga vastu, et seda ei saanud mitmel põhjusel sündida enne 13. sajandit – kuni selle ajani olid eestlased vaba rahvas ja rannäärised sõjakad suguharud, saarlased ja ridalased, pidasid mereröövli ametit. Spuhl välistas sellise sõjaka rahva lähedusse elama asumise kindlalt.

1211. aastast 1227. aastani allutasid eestlasi sakslased ja taanlased. Alles pärast saarlaste alistamist võis rootslastel tekkida võimalus länerannikut ja saari asustama hakata.

Suures sõjamõllus aastatel 1210 ja 1211 olid ridalased alati koos teistega võitlemas, seega olid parimad sõjamehed otsa saanud ning kui Rootsi kuninga Johann I (Johan Sverkerson 1219–1222) sõjavägi 1220. aastal ridalaste tähtsama sadama juures Rohukülas maale tuli, polnud neile kedagi vastu hakkamas. Rootslased võisid maanteed mööda rahulikult Lihula alla minna.

Tühjaks jäänud randasid võis tekitada ka asjaolu, et aasta varem, 1219, olid taanlased suure sõjaväega liikvel olnud. Spuhlile meeldib mõte ja oletus, et just siis, Johann I sõjaväe kaitse all, võisid esimesed asukad Rohuküla poole purjetades või sõudes lähedal asuval tühjal Vormsil maabuda.

Pärast saarlaste alistamist 1227 olid suured rannikualad Lääne-Eestis inimestest tühjad, väidetavalt ka Hiiu- ja Vormsi saar. Pärast Saare-Lääne piiskopkonna loomist, tõenäoliselt 1228. aastal, võisid piiskopkonnaltulla mõtted asustada või kutsuda tühjadele rannaaladele juba varem ristitud rootslasi, kes võisid paganlikest eestlastest usaldusväärsemad olla. Teada on, et esimest korda leiame rootslaste mainimist Haapsalu linnaõiguses 1294, kus neile antakse eestlastega võrreldes mitmed eesõigused. Paul Johansen arvab, et esimene suurem plaaniline rootslaste asustamisaktsioon Vormsile ja Noarootsi sai alguse u 1270-ndatel piiskopi, toomkapiitli, foogti ja rüütelkonna koostöös (Johansen, 1951).

Vormsilaste endi pärimuses liigub jutt, et: 'Rootsi kuningad on neid lubanud elama asuda siia, et ohjeldada eestlastest mereröövleid, ülesanne mis sisaldab suurel määral eluohutlikkust. Sellepärast olla neile ka antud privileegid, ja koormatud neid ainult väikese maa maksuga' (Hupel, Topografische...).

Svante Jakobsson julgeb selles kahelda. Seevastu arvab ta, et Wormsö ja Nuckö (Noarootsi) olid 1328. aastal veel seal aasta läbi elavate inimesteta, piiskopi alamaid kasutasid saari kui karjamaid. Kui piiskop soovis saari rahvastada, pöördus ta vaevalt saarlaste ja hiidlaste poole.

Vormsile elama asumise plaanide tõekssaamise periood pidi vältama kindlasti mõned head aastad ja see pidi toimuma 1330. aastate lõpul. Sten Karling on uurinud Vormsi kirikut ehituslikult ja dateerinud selle rajamise 1300. aastate algusesse, usutavasti 1330.–1340. aastad.

Jakobsen usub, et kolonisatsioon pidi tõenäoliselt toimuma aastatel 1337–1346.

Edvin Lagman on Sviby küla nimest järeldanud, et Svealaste by, Svya by tähendab rootslaste küla ja asukad on saanud otse Rootsist. Rootslaste kolonisatsioon toimus kindlasti mitmes etapis, erinevate arvamuste järgi alates 13. sajandist ja kestis kuni 16. sajandini.

A. W. Hupel on ühe vana müüdi järele arvanud, et saar sai nime mereröövel Ormi järgi.

P. Johansen selgitab nime veel Olavi saagaga, kus Olav Tryggvassonil oli laev nimega Ormen Lange. Olavi vennal Haraldil oli paat Ormen. Ka Lagman toetab seda teooriat vähemalt selles osas, et isikunimi on moodustanud saare nime tüve. Nimi Wormse ilmub kirjalikes allikates aga 1391 piiskop Winrichi kirjas. Ka Hiiurootsi nimevorm on kasutusel olnud, kuid väga lühikest aega. See annab selgelt mõista, kes on olnud esmased püriasukad.

## Kirjandus

- Henriku Liivimaa Kroonika. 1962. Stockholm, lk 210.  
Hupel, A. W. Topografische Nachrichten, 1774, lk 142.  
Jakobsson, Svante. 1980. Osilia – Maritima 1227-1340. Studier kring tillkomsten av svenska bosättningar i Balticum, i synnerhet i nom biskopstiftet Ösel-Wiek. Uppsala, lk 109.  
Johansen, Paul. 1951. Nordische Mission Revels gründung und Die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm, lk 120.  
Kala, Tiina. 1998. 1294. Haapsalu linnaõigus. Läänemaa Muuseumi toimetised II. Haapsalu, lk 24.  
Karsten, T. E 1939. Altgermanisches Sprachgut in den ostbaltischen Ländern, Baltische Lande I, Leipzig, lk 78.  
Põltsam, Inna. 1998. Linn nagu keskaja Haapsalu. Läänemaa Muuseumi toimetised II. Haapsalu, lk 30.  
Rotaalia, J. S. 1896. Eesti Postimees. Öhtused kõned 1896.

## ILMAR MÜÜRSEPP – 80



Üheksandal augustil tähistas 80. sünnipäeva veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi sigimisbioloogia osakonna emeriitprofessor Ilmar Mürsepp. Juubilar on sündinud 1931. aastal Tartumaal Tammistu vallas talupidaja perekonnas. Hugo Treffneri Gümnaasiumi lõpetamise järel astus ta Tartu Riikliku Ülikooli veterinaariateaduskonda, kust viidi 1951. aastal üle vastmoodustatud Eesti Põllumajanduse Akadeemiasse, mille lõpetas 1955. aastal veterinaararstina. Õppimise ajal tegeles Ilmar Mürsepp aktiivselt teadustööga, olles pikka aega teaduskonna Üliõpilaste Teadusliku Ühingu esimees. Peamiselt huvitus ta patoloogilise histoloogia alastest uurimustest, millest valmis mitmeid auhinnatöid.

Pärast EPA lõpetamist töötas Mürsepp mõned aastad Alatskivi sovhoosi veterinaararsti ja Kallaste rajooni peaveterinaararstina, seejärel Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi (ELVI) Viljandi Põllumajandusloomade Kunstliku Seemenduse Jaama veterinaararstina. Alates 1961. aastast pühendus Ilmar Mürsepp teadustööle. Võimekast teadlasest sai ELVI sigimispatoloogia labori juhataja (1969–1979) ja edasi sigimisbioloogia osakonna juhataja (1979–1994). ELVI reorganiseerimise järel,

aastatel 1994–1997, oli Ilmar Mürsepp Eesti Põllumajandusülikooli sigimisbioloogia korraline professor ja juhtivteadur ning 1996. aasta lõpuni ka sigimisbioloogia osakonna juhataja. Alates 1997. aastast on juubilar EMÜ emeriitprofessor.

Ilmar Mürsepal on veterinaariakandidaadi (1965) ja veterinaariadoktori (1974) teaduskraadid. Doktoridissertatsiooni 'Emaka limaskestast subkliiniline patoloogia sünnitusjärgsel perioodil ja sigimatuse korral lehmadel' kaitsmine toimus Leningradi veterinaariainstituudis. Tema teaduslik tegevus on pühendatud veiste sigimise füsioloogia, patoloogia ja ravi uurimisele. Oma teadustööga ning aktiivse organisatorina on ta andnud panuse veiste kunstliku seemenduse arendamisele vabariigis. Tema väljatöötatud sigimatuse profülaktika- ja ravi meetodid olid efektiivsed ja praktikas laialdaselt kasutusel. Emakapõletike uurimisel kasutas ta endomeetriumi biopsiate võtmist ja nende histoloogilist uurimist – kokku tehti üle 1,000 biopsia. 1982. aastal alustati Ilmar Mürsepa juhendamisel embrüosiirdamis-uuringuid, mille tulemusena töötati välja efektiivne farmis kohapeal kasutatav embrüosiirdamistehnoloogia, mille eest uurimisrühm pälvis 1993. a Eesti Vabariigi teaduspreemia.

Ilmar Mürsepp on avaldanud üle 160 teadusliku artikli ja on kaheksa raamatu autor või kaasautor. Ta on kirjutanud suure osa käsiraamatust 'Veterinaar-sünnitusabi ja günekoloogia' (Valgus, 1979). Mürsepp on tulemuslikult juhendanud seitset doktori-, kandidaadi- ja teadusmagistriväitekirja. Juubilar on pälvinud teadustulemuste eest mitmeid tunnustusi: Eesti NSV teeneline teadlane (1985), Eesti NSV riikliku preemia laureaat (1985), Üleliidulise Põllumajandusteaduste Akadeemia korrespondentliige (1991), Venemaa Põllumajandusteaduste Akadeemia välisliige (1992), Eesti Vabariigi teaduspreemia laureaat (1993). Ilmar Mürsepp on Eesti Põllumajanduse Akadeemia esimene audoktor (1989).

Ilmar Mürsepp on oma töös olnud nõudlik nii enda kui ka töökaaslaste suhtes. Kindlat põhimõtet – uurimustöös peab alati valitsema akadeemiline korrektsus ja ülim metoodiline täpsus – on juubilar alati järginud ise ja nõudnud seda ka kolleegidelt. Töökus ja sihikindlus, raudne loogika ning teadlase intuitsioon on temas ühinenud parimaks kombinatsiooniks. Ehkki haigus hoiab teda koduseinte vahel, on ta jätkuvalt hea nõuandja, uurimustöö innustaja ja ülikoolielule kaasaelaja.

Soovime heale kolleegile palju tervist ja jõudu!

Kolleegide nimel  
 Ülle Jaakma  
 VLI teadusdirektor  
 sigimisbioloogia osakonna juhataja

**JUUBILARID 2011****85**

Hiis Valter  
Priilinn Oskar

**80**

Kolde Oskar  
Müürsepp Ilmar  
Ojaveer Ülo  
Tikk Harald

**75**

Int Lembit  
Kasesalu Jüri  
Laugus August  
Lind Vello  
Majas Lembit  
Pettai Eino  
Porila Mart  
Saarnits Lembit

**70**

Elias Priit  
Hannolainen Erkki-Gennadi  
Palge Veli  
Rautits Rein  
Roostalu Hugo  
Türk Eha

**65**

Leetsaar Jaan  
Murdam Liis  
Tekkel Andres

**60**

Häusler Madis  
Ivask Mari  
Ling Katri  
Soidla Riina

**55**

Kureoja Aare  
Peterson Heldur  
Tullus Hardi

**50**

Kerner Ülle  
Meripõld Heli  
Rausberg Peep  
Samarütel Jaak  
Tamm Ilmar  
Tamm Sirje  
Valdmann Andres

***In memoriam***

Tammaru Ilmatar  
Pilv Valter  
Haak Edgar